

(10)

KUTADGU BİLİĞ'İN ÜÇ BOYUTU VE TOPLUM SINIFLANDIRMASI

Doç. Dr. Ali ÇAVUŞOĞLU¹⁴²

ÖZET

Türklerin inanç, ahlâk, kültür ve düşünce yapılarıyla ilgili bilgiler veren ilk edebî eserlerden biri de Kutadgu Biligdir. Gündoğdu adında bir kahraman etrafında oluşturulması, diyaloglar şeklinde kurgulanması, gerek şekil gerekse iç özellikler bakımından çok düzenli bir eser olması en önemli özelliklerindedir. Eser, hem şekil hem de muhteva özellikleri bakımından Türklerin ulaştığı kültür seviyesini de gösterir. Eserden anlaşıldığı kadarıyla Yusuf Has Hacib, toplumbilim, siyasetbilim, ahlâk ve din konularında devrin önemli insanları arasındadır. Kendisini toplum ve devlet yönetimi hakkında sorumlu görmüş, iyi bir insan ve yönetimin nasıl olması gerektiği hakkında hem kişilere hem de kurumların başında bulunan yöneticilere tavsiyelerde bulunmuştur. Pek çok filozof ve edebiyatçının yaptığı gibi o da bu edebî eserini topluma yön vermek amacıyla düzenlemiştir. Asırlarca değişmeyen evrensel değerlere yer verdiği eserdeki görüşlerin ve yargıların modern bilimlerin bulgularıyla da örtüşen yanlarının bulunması eserin önemini daha da artırmaktadır.

Bilindiği üzere her alanda sağlıklı gelişmenin olmasında daha önce yapılan çalışma, gözlem, deney ve bulguların da katkısı bulunmaktadır. Özellikle “eski”liğinden söz edilemeyecek “kültür” söz konusu olduğunda bu katkı daha da artmaktadır. Türk İslam kültürünün köşe taşlarından biri olan Kutadgu Bilig, kültürün asla “eski” olarak nitelendirilmeyeceğini, her asırda her kültürden yararlanılabilecek yanlar olduğunu gösteren somut bir örnek olarak önümüzde durmaktadır.

Anahtar kelimeler: Bilgi, kanun, akıl, Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hacib

ABSTRACT

One of the first literary books given knowledges about the structures of culture, ethic and thought is Kutadgu Bilig in Turkish Islamic literature. Most important features of the book is being constructed around a hero called Gündoğdu and being a systematic work both for internal and external features. It shows also culturel level that Turcs reached contextually and formally. Yusuf Has Hacib is one of the important men of the era in sociology, political sciences, ethics and religion as it had been understood in his work. He had seen himself responsible about society, state government and had given advise how a good administrator and administration must be. He prepared his work to lead the society as many men of letters and thinker had done. Taking place global values in the work and opinions and judgements overlap with the indications of modern sciences increase the importance of work in addition.

Works, experimentals, observations, evidences being made beforehand has a contribution in the healthy progress in every field today. Especially on culture which never will be mentioned as old this contribution grows more. Kutadgu Bilig the headstone of Turkish Islamic culture stand in front of us a concrete example that culture never will be named as old and in every culture there are portions to be benefitted.

Keywords: Knowledge, law, reason, Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hacib.

¹⁴² Doç. Dr. Erciyes Ü. İlahiyat Fakültesi, Türk İslam Edebiyatı Anabilim Dalı Öğrt. Ü.

Giriş

Türk İslam edebiyatının ilk ürünlerinden olan Divanu Lügati't-Türk, toplumun dış yapısını dile getirirken Kutadgu Bilig içyapısını dile getirir. Her iki yapının da kalıcı olarak kültürde bir şekilde varlığını sürdürdükleri bilinmektedir. Türk İslam kültürünün iç yüzünü ortaya koyan Kutadgu Bilig, bu bakımdan toplumu ve bireyi sadece anlamakta değil, yönetmek ve yönlendirmekte de yardımcı olacak önemli bir eserdir.

Geçmiş toplumları olduğu gibi, günümüz toplumlarını da daha iyi anlamak, sağlıklı değerlendirmeler yapmak için bu tür eserlerin daha sık ve ayrıntılı incelenmesi gerekir. Bu bağlamda Veled Çelebi İzbudak eserin önemini şöyle dile getirir:

“Kutadgu Bilig meşhur Şeh-nâme’den hiç de aşağı kalmayan bir eserdir. Belki de Şeh-nâme’den çok daha yukarıdadır. Çünkü Şeh-nâme esatirî bir takım masallardan ibarettir. Kutadgu Bilig ise yazıldığı zamana ait Türklerin ahlâk meselelerini gayet büyük bir hakikatle anlatmaktadır. Mazisini bilmek isteyen her Türk için son derece lüzumlu bir kitaptır. Ben öyle zannediyorum ki, İranlıların bir Şeh-nâme günü yaptıkları gibi biz de bir Kutadgu Bilig günü yapacağız. Kutadgu Bilig günü yapmak bizim için bir vazifedir.”¹⁴³

Burada Türk İslam kültürünün, üzerinde pek çok ve çeşitli çalışmalar yapılan bu önemli eserinin bazı özelliklerine dikkat çekilmeye çalışılacak ve sırası ile:

Kutadgu Bilig ve İçerikle ilgili Bazı Özellikleri,

Kutadgu Bilig’in Temel Dayanağı,

Kut ve Üç Boyut,

Kutadgu Bilig’in Üç Boyutlu Toplum Sınıflandırması konuları üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

Kutadgu Bilig ve İçerikle İlgili Bazı Özellikleri

Balasagun doğumlu Yusuf, elli yaşları civarında, on sekiz ayda tamamladığı meşhur eseri Kutadgu Bilig’i Balasagun’da yazmış ve Karahanlı hükümdarı Ebu Ali Hasan b. Süleyman Aslan’a sununca “has hacib” ünvanını almıştır. Eserde önemli bir makam olan “haciblik” ve “ulu hacib”le ilgili bir bölüm de bulunmaktadır. Eserin yazıldığı tarih olarak h.462/m.1070 tahmin edilmektedir. Üç “feülün” bir “feül” vezniyle yazılan eserin tamamı 6645 beyittir. Eserde 2861 kelime kullanılmış; yabancı kelime sayısı 413’tür; bunun 334’ü Arapça, 79’u Farsçadır. Eserin Herat, Fergana ve Mısır’da nüshaları bulunmaktadır.

Kitaba sonradan ilâve edilen ve Yusuf Has Hacib ile alâkası olmayan mensur ve manzum mukaddimelerden sonra ilk bölüm “Tanrı azze ve cellenin medhi” ile başlar; klâsik mesnevilerde ve divanlarda olduğu üzere hiyerarşik bir düzen içerisinde Peygamber, dört sahabe, bahar mevsimi ile hükümdar Buğra Han’ın methi yapıldıktan sonra Tevhid konusuna değinilir.

Her şeyi yaratan Allah’tır ve her şey O’na muhtaçtır. Yaratılmışların en mükemmeli insan, insanın en seçkini de Peygamber’dir; O, gaye varlık olan insanın doğru yoldan sapmaması için gönderilen, karanlık gecede bir ışık, bir davetçidir. Sahabelerse O’nun dostları, müşavirleridir ve daha sağlıklı bir toplum oluşturma yolunda dine hizmet etmişlerdir.

Bu bölümlerden sonra kitabın temel dayanağı ve insan için vazgeçilmez nitelikler olan, sonraki bölümlerde de sık sık tekrarlanacak olan akıl, bilgi, dilin faydaları ve zararları, iyilik etmenin faziletleriyle ilgili, hiçbir asırda değişmeyecek evrensel değerler üzerinde durulur.

¹⁴³ Nevin Korucuoğlu, Veled Çelebi İzbudak, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1994, s. 65.

Yusuf Has Hacib'in kitabında izlediği metot, bütünden parçaya ve parçadan bütüne doğru bir akış izler. Bu akış Tanrı, yaratılanlar ve ahirete kadar yine Yaratıcı'da sonlanmak üzere devam eder. Bu genel çerçeveye içerisinde anlatılan her şey, birey ve neticede toplumsal yarar gözetilerek değerlendirilir.

Klasik kozmolojide ve Türk İslam kültürünün genelinde olduğu gibi K.B'de de evren, insanla birlikte bir bütün olarak değerlendirilmiştir. İnsanda olan bütün özellikler evrende de vardır. Kitabına kâinatın Allah tarafından yaratılışının hikâyesiyle başlayan Yusuf yıldızlardan, burçlardan bahseder (Buradan Yusuf'un, devrin astronomi bilgisinden haberdar olduğunun anlaşıldığı söylenebilir) ve yaratılışın temel esasları olan dört unsurdan söz eder. Toprak, ateş, hava ve sudan ibaret olan bu dört unsur bir benzetme çerçevesinde yer alır.

Yûsuf gibi, klâsik pek çok yazar ve şairin şu ya da bu şekilde, hayatın temeli olan "anasır-ı erbaa"ya, eserlerinde yer verdikleri görülür¹⁴⁴. Yusuf şöyle der:

Bu dört sahabe benim için dört unsur gibidir
Unsurlar denkleşirse gerçek hayat vücuda gelir¹⁴⁵

Dört unsura, aşçı-başından söz ederken de temas edilir ve "Beylerin kendilerinin ve onları meydana getiren dört unsurun da temiz olduğu; yemeğin de temiz olması (b.2845)¹⁴⁶ gerektiği söylenir. Çünkü bugün olduğu gibi eski hekimler de yiyeceklerin insan tabiatı ve fizyonomisi üzerinde etkili olduğuna inanıyorlardı.

Gerçek hayatın oluşması nasıl bu dört unsur olmadan olmazsa Allah'a iman olmadan da gerçek hayattan söz edilemez. Yine aynı bölümde ifade edildiği gibi bu iman, O'nun bir olduğuna, eşi benzeri olmadığına, mekândan münezzehe olduğuna imandır ve mahlûkların aklı O'nun nasıl olduğuna ermediği için iman eden kişi, aklını işe karıştırarak O'nun zatının nasıl olduğunu araştırmaya kalkmamalıdır.

Baharın methinin yapıldığı bölümde kurumuş ağaçların yeşillendiğinden, tabiatın canlandığından ve böylece dünyanın yeniden süslerini takındığından bahsedilir. Bahar mevsimi nasıl dünyanın süsü, ziyetiyse Hakan da tıpkı bahar mevsimi gibi dünyanın süsü; dinin izzeti, devletin yarıcısı, milletin tacı, şeriatın hadimidir.

Bilindiği gibi Yusuf, eserini Tabgaç Bugra Han'a sunmuştur. Hakan'ın methinin yapıldığı bölümde sıfatları da anılır ve Bugra Han'ın cömert, kimseyi incitmeyen, vefakâr, asil, alçak gönüllü, yumuşak huylu ve şefkatli olduğu belirtilir. Bu ifadelerle Yusuf, bir

*Doç. Dr. Erciyes Ü. İlahiyat Fak. Öğret. Üye.

¹⁴⁴ Yunan felsefesinden İslam'a geçen anasır-ı erbaa "hava, ateş, su ve toprak" ve bunlara benzetilen "kalem ehli, kılıç ehli, sanat ehli ve çiftçiler" başta anlatılan konulardır. Vücutta bulunan uzuvlarla cemiyette bulunan idârî mekanizma arasında yapılan benzetmeler yine bunların özelliklerindedir. İlim adamları vücutta kana, asker balgama, hazine mideye benzetilmektedir. Bir başka yerde de "ulema su; asker ateş; tüccar ve sanatkâr hava; halk da toprağa benzetilmiştir. (Prof. Dr. Ahmet Uğur, Osmanlı Siyaset-nâmeleri, Kültür ve Sanat Yayınları, s.105.)

¹⁴⁵ "Dört basit cisim vardır. Bunlar insan ve hayvan vücutlarının ilk maddeleridir. Çünkü birleşik cisimler çeşitli maddelerin birleşiminden meydana gelir. İkisi hafif ateş ve hava; ikisi ağır su ve toprak olmak üzere dört unsurdur. Yusuf'un bu bilgilerden haberdar bulunduğunu yukarıdaki açıklamalara çok benzer olan şu görüşlerinden de anlıyoruz:

"Ben, senin tabiatını izah edeyim; bu ya kıvı, sarı, ak veya kara olur. Bunlardan herbiri diğere düşmandır; düşman düşmana yaklaşınca bu renkler ile ayırt edilir. Tabiatı mutedil tutmak için, insanın akıllı olması gerekir; uygun olan ne ise ancak o şeyler yenmelidir. (Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hacib, Hazırlayan: Reşid Rahmeti Arat, Türk Tarih Kurumu Basımevi, s.335, beyit: 4632-34, Ankara 1994)

¹⁴⁶ Beyit numaralarında "Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hacib, Hazırlayan: Reşid Rahmeti Arat, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994" künyeli eseri temel alınmıştır.

tarafından Hakan'ı methederken, diğer taraftan da kendisine bahşedilen bu sıfatlardan dolayı Tanrı'ya şükretmesi ve O'nu unutmaması nasihatinde bulunur:

Ey devletli hükümdar, Tanrı sana saadet verdi
Adını bin kere zikrederek O'na şükür lâzımdır

Hakan, tahta oturunca dünya asayişe kavuşmuştur; asayişi ve nizamı sağlayan kanundur. Hakan'ın adını yükseltmesi ve dünyaya nam ve şanını yayması da kanunla olmuştur.

Yaratılış kanunlarında nihaî hedef nasıl insansa hükümlerinin da nihaî hedefi insandır.

“Her şeyi Yoluna koyan Tanrım bunları da (gezegenleri) yola getirdi
Tanzim etti, düzeltti ve birbirleri ile karıştırdı.” diyerek

“Bundan sonra imdi insandan bahsettim;
Onun değeri bilgi, akıl ve anlayıştır.” der.

Sonra, yukarıda da söylendiği gibi evrensel değerler tekrar tekrar anılarak ideal insan modeli ve devlet düzeni, dinî bakış açısı da göz önünde bulundurularak çizilmeye çalışılır. Bu model çizilirken insanlar arasında bir ayırım, bir tabakalaşma gözetilmemiş, ister bey olsun ister halktan biri, herkesin bu temel esaslara uyması gerektiği tavsiye edilmiştir.

Kutadgu Bilig'in Temel Dayanağı

Yukarıda da değinildiği gibi değeri, yaşadığımız çağda daha da iyi anlaşılabilir bilgi, Yusuf Has Hacib'in eserinin adeta temel dayanağını oluşturur. Çünkü bireysel ya da toplumsal huzur ve refaha ancak bilgi sayesinde ulaşılır. O'na göre; dünyada bilgiden daha aziz bir şey yoktur ve insana yapılacak en büyük hakaret bilgisiz olduğunun söylenmesidir.

Bizden önce göçenlere dikkat edersen
İster halktan ister dünyayı elinde tutan beylerden olsun
Bunlardan hangileri bilgiyi buldu ise
Onlar zamaneye ve dünyaya hakim olmuştur
Dünya beylerinden hangileri bilgili olmuş ise
İyi nizam koyanlar ve iyilikte ileri gelenler onlar olmuştur
Bu gün de kimler iyilik ile şöhret kazanmışlarsa
İyilerin başında en önce onlar gelir
Bilgisiz muhakkak ki kördür
Ey gözsüz kör bilgiden nasibini al

Bilgili toplumun beyi de bilgili olur. Dünyaya hakim olmak ve onu idare etmek için pek çok fazilet, akıl ve bilgi lâzımdır. Şayet bilgisiz, başköşede bir yer tutmuşsa o köşe bir eşiktir; eğer bilgili biri eşikte ise o eşik başköşedir.

Yusuf, eserinin kahramanı Gündoğdu'dan söz ederken de onun bu temel değere sahip olduğunu söyleyerek işe başlar:

Bu dünyada bir bey vardı, hakîm ve bilgin bir baş idi
Beylik içinde uzun bir ömür sürdü; bu bey Gündoğdu idi.

Akıl ve bilginin olduğu yerde herhangi bir olumsuzluğun olması mümkün değildir. Ferdin mutluluğunun temeli bunlar olduğu gibi toplumun huzur içinde yaşamasının temeli de bunlardır.

Yusuf, dört şey üzerine söylediğini belirttiği, kitabın manası üzerinde durduğu bölümde de doğrudan doğruya gençliğe seslenerek kitabının, iki dünyayı da tutan bir el gibi olduğunu, mesut olacak olanların da ancak iki dünyayı da elinde tutanlar olacağını hatırlatır ve henüz zaman geçmeden; ihtiyarlık, kapısını çalmadan okuyarak, yazılanlardan yararlanmasını öğütler.

Eserin temel hedefi bilgili, müreffeh bir toplumun oluşturulmasına hizmet etmektir. Yönetenler bu hedefe ulaşmakta, halkın işini düzenlemede seçilmiş insanlardır.

Eserin, iyilik etmenin yararlarından bahsedildiği bölümünde iki tür asil insanın olduğundan bahsedilir ve bunların, insanlara baş olduğu söylenir. Bu ikisinin dışında kalanların hayvan sürüsünden bir farkı yoktur. Bir başka yerde de yine iki tür insandan bahsedilir; biri öğreten, biri öğrenen; bu ikisi dışındakiler hayvan gibidir (3217vd.). Burada da bilgi toplumunun ısrarla vurgulandığı, hayvanlarla insanlar arasındaki temel ayırımın bilgilenme ve bilgiyi kullanma olduğu görülmektedir.

Kut ve Üç Boyut

Kutadgu Bilig, pek çok araştırmacının değindiği gibi ‘Devlete erişme bilgisi’ nin yanı sıra ‘Saadet veren bilgi’ anlamına da gelmektedir¹⁴⁷. Çünkü kut, burada iki cihanda aziz eden bir devlet anlamına gelmektedir ve eserde insanı öncelikle yaşanan dünyada mutlu kılacak ilkeler anlatılmaktadır. “Kut” sözcüğü burada bir topluluğu yönetmek söz konusu olduğunda ‘Tanrı’nın vermiş olduğu devlet idare etme yetki ve şansı’ anlamına da gelmektedir¹⁴⁸. Uygur kağanlarının kendilerinin Tanrı buyruğuyla kağan olduklarına inanmalarında olduğu gibi Türk hakanlarınca ‘Kut’, bir unvan olarak da kullanılmıştı. Yani hükümdarlar Tanrı kendilerine kut verdiği için kağan olurlar ve milletin başına geçerlerdi. Uygur kağanlarına ait olan ‘ıdukkut’, Tanrı tarafından gönderilmiş ‘talih ve kutsallık’ anlamına gelmektedir¹⁴⁹.

Eserden anlaşıldığına göre Yusuf, devrinin birçok bilgisine hâkimdi ve eserini sadece devlet adamları için değil, her sınıftan halk için, insanların yararlanabileceği bir siyasetname, ahlâk ve mutluluğa giden yolları gösteren bir kitap olarak yazmıştır. Bu nedenle kitap için, İslam inancı çerçevesinde oluşturulmak istenen birey, toplum ve devlet düzeninin bir felsefesidir de denebilir. Çünkü eserde konular, milleti oluşturan üç unsur, Töre – Devlet – Halk bağlamında ve bireysel, toplumsal, uhrevi açılardan hareketle ele alınmış; Kur’an ve hadisler başta olmak üzere çağın ulaştığı bilgilerle birlikte geleneksel kültür yeterince kullanılmaya çalışılmıştır. Eserin söz konusu üç boyutla ele alınmasının yanında toplumun çeşitli açılardan sınıflandırılmasına çalışılması da oldukça önemlidir.

Eser, bireysel boyutuyla ele alındığında; Gündoğdu, Aydoğdu, Ögdülmiş, Ogdurmuş isimleriyle temsil edilen kişiler aracılığıyla herkesi kuşatan bir nasihat-nâmedir. Yusuf, bu isimlerle insan melekelerini: Adaletten (töre-Gündoğdu); iktidar ve akıldan (Aydoğdu, Ögdülmiş); inançtan (Ogdurmuş) ibaret bularak teşhis etmiştir¹⁵⁰.

Eser, toplumsal boyutuyla: Yasa, yönetenler ve yönetilenler bağlamında toplumbilime dair bir çalışmadır. Eserin başından sonuna kadar bu üç boyut iç içe yer almıştır. Yusuf, bir taraftan insan olarak bireye seslenirken, diğer taraftan da bireylerin oluşturduğu topluluklara hükmeden yöneticilere seslenmektedir.

¹⁴⁷ Hikmet Tanyu, İslamlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı, Ankara Ü., İlahiyat Fak., Yay., Ankara 1980, s. 78.

¹⁴⁸ İslamlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı, s. 75.

¹⁴⁹ İslamlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı, s. 77.

¹⁵⁰ Bk. Prof. Dr. Fuad Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Diyanet Yayınları, 1981, s.22

Uhrevî boyutu ise kâinatın yaratılışıyla (tekevvünle) başlayıp, evrensel ahlâk kuralları ile insanda devam eden ve ahirette sonlanan boyuttur; eser bu boyutuyla değerlendirildiğinde tasavvufî-dinî bir ahlâk kitabıdır.

İsmi çoğu kere “Saadet Veren Bilgi” şeklinde “kut”un ikinci derecedeki anlamlarıyla açıklanan ve aslında Kafesoğlu’na göre “Hükümranlık Bilgisi, Siyasi Hakimiyet Bilgisi, Devlet Olma veya Devletli Olma Bilgisi” şeklinde anlaşılması gereken Kutadgu Bilig’in İslâmın kozmogoni anlayışına paralel olarak bireyi, toplumu ve yasayı içerecek şekilde üç temel esas çerçevede kişileştirilerek diyaloglar şeklinde ele alınmış olması, Türk İslam edebiyatı için de bir ilktir.

Kutadgu Bilig’in Üç Boyutlu Toplum Sınıflandırması

Yukarıda değinildiği üzere eserde bireysel, sosyal ve uhrevî boyutların, evren tasavvuru çerçevesinde iç içe girdiği görülür. Yusuf, insanları sosyal, ekonomik ve kültürel statülerine göre de başlıca üç gruba ayırmıştır.

Evren tasavvurunun insana yansıyan ilk şekli töre, yani bey ile halkı birbirine bağlayan, birbirinin ayrılmaz parçası hâline getiren kanunlardır. Kanunları halkın istek ve ihtiyaçları doğrultusunda yapan Hükümdar (bey)’dir. Kanunları icra edenler (siyasî sorumlular) ise vasıfları sayılan ve emrinde bulunduğu hükümdara bağlı olarak işleri yürüten yönetici kadrolardır. Bu yönetici kadrolar devlet çatısını oluşturmakta olup temelde Gündoğdu, Aydoğdu ve Ögdilmiş’le temsil edilmiştir. Aynı zamanda vezir olan Aydoğdu, siyasî iktidarın başında bulunmaktadır ve hükümdar (töre) tarafından denetlenmektedir.

Böylece yönetimin üç ayağının olduğu görülür. Birincisi yaşamayı ya da töreyi temsil eden hükümdar (bey); ikincisi yürütmeden sorumlu devlet (Aydoğdu)’; üçüncü ise genel işleyişi düzenleyen, adaleti sağlayan ve sorumluluğu hükümdara ait olan hükümler topluluğu/kanunlardır.

Burada öncelikle Hükümdar (Töre), Devlet ve Halkın nasıl algılandığı üzerinde durulacak, daha sonra yönetenler ve yönetilenlerden oluşan büyük topluluk genel özellikleriyle ayrı ayrı tanıtılacaktır.

Yusuf Has Hacib’e göre yönetenler ve yönetim kadrosundaki hizmetliler aşağıdaki şekilde sıralanmaktadır. Burada eserin bireysel boyutu yoğun olarak görülür; devlette görev alan kişiler tek tek ele alınırken bu kişiler aracılığıyla aynı zamanda herkese seslenilir.

1. Birinci Boyut ve Yönetenlerin Sosyal Konumlarına Göre Sınıflandırması

1.1. Bey-Hükümdar, Gündoğdu (yasa, kanun)

1.2. Devlet, Aydoğdu (siyasî iktidar)

1.2.1. Vezir

1.2.2. Kumandan

1.2.3. Ulu Hâcib

1.2.4. Kapıcı-başı

1.2.5. Elçi

1.2.6. Kâtip

1.2.7. Hazinedar

1.2.8. Aşçı-başı

1.2.9. İçkici-başı

1.1. Bey-Hükümdar (Töre-Adalet)

Bey, doğarken beylikle doğar; görerek öğrenir, böylece işlerin hangisinin daha iyi olduğunu bilir. Tanrı, kime bu beylik işini verirse ona işi ile mütenasip tavır ve hareket ile akıl, kol ve kanat verir. Beylik işini beyler bilir; kanun, nizam, örf ve âdet onlardan gelir (1931-1935). Beylik için insanın ilk önce asil soydan gelmesi gerekir; bey, cesur, kahraman, kuvvetli ve pek yürekli olmalıdır. Babası bey ise oğul bey doğar; o da babaları gibi bey olur. Bey bilgili ve akıllı olmalıdır; beyler bilgi ile halka baş oldular ve akıl ile memleket ve halkın işlerini gördüler¹⁵¹. Bey adı bilig kelimesi ile ilgilidir; bilig'in lââm'ı giderse beg adı

¹⁵¹ Hakan (bey), vazifesini yapabildiği (ve halkın işlerini layıkıyla) görebildiği müddetçe tahtta kalabilir. Çünkü Tanrı, bağışladığı hükümlanlık hakkını ona layık olmayanlardan geri alabilirdi de. II. Göktürk İmparatorluğu'nda, 716 yılında, Kapgan Hakan'ın yerine geçen oğlu İnal Hakan, başta Oğuz isyanları olmak üzere, memleketteki iç karışıklıkları giderip huzur sağlayamadığı için "kut"unun Tanrı tarafından kaldırıldığı inancı ile tahttan uzaklaştırıldı. Hakanın kanun koyma veya mevcut kanunları yeni şartlara uygun olarak düzenleme yetkisi ile kanuna riayet mecburiyeti, eski Türk devletlerinin kanun hâkimiyetine dayanan, şahıslar üstü bir idare karakteri taşıdığını ortaya koyar. Burada artık ferdi irade ve keyfîlik değil, fakat âdil, faydalı, eşitlikçi ve üniversal kanundan kuvvet alan bir idare tarzı bahis konusudur. (Kutadgu Bilig'de bu iyi kanun koymanın zarureti defalarca vurgulanır.)

Devlet müessesesinde, devlet başkanı dahil, fertlerin üstünde mevcut olması gereken ve günümüz modern hukuk devletinde milletin manevî şahsiyeti ile temsil edilen "yüksek otorite" meselesi (sovereignty-hükümlanlık) hâll edilmiştir. Siyasî hâkimiyetin Tanrı tarafından verilmiş olması Türk hükümdarını, bütün icraatını Tanrı'nın bir nevî memuru olarak yaptığı hissi altında tutuyor ve o, kanun koyma ve kanuna uymada ilâhî iradenin emrini yerine getirdiği şuurunu besliyordu. Hâkimiyet (hükümlanlık) ile onun tatbikçisi durumunda olan devlet kavramlarını birbirinden ayıramayan bir çok milletlerin, doğrudan doğruya imparator veya kralların keyfî adalet ve şahsî infaflarına sığınmak zorunda kaldıkları devirlerde, Türkler, bu çok yüksek siyasî idrakleri sayesinde hak ve hürriyetlerini muhafaza etme yollarını âdeta keşfetmişlerdi. Türk halkının hakkını korumak için, zalim ve liyaketsiz hükümdarlara karşı koyması aynı "kut" telakkisinden ileri geliyordu. Çünkü bir yandan vazifesini yapmama hâlinde hakan, kut'unun geri alınması yüzünden, idare etme hak ve salâhiyetini kaybederken, diğer yandan, bekleneni veremeyen veya yetkisini kötüye kullanan hükümdara karşı halkın direnme hakkı da meşruluk kazanıyordu. Gök-Türk tarihinde 716 yılındaki ihtilâl hareketinin bu sebebe dayandığı kitabede açıklanmıştır. Türklerde bu "kut" telâkkîsi, hukukî tabiri ile, imperium'dan başka birşey değildir. Imperium idârî, askerî ve kazaî (yargı) sahalarda hâkimiyet hakkı manasında olup toprağa da ancak idare edilen insanlar vasıtasıyla râcî olur. Buna göre, idareci ve tebaanın ülkede ve onun üzerindeki kuruluşlarda hak ve sorumluluk ortaklığını ifade eden imperium anlayışının, Türklerde m. önceki yıllara kadar giden bir kıdeme sahip olduğu görülüyor. Mo-tun m.ö.209'da komşularıyla olan bir sınır anlaşmazlığı münasebetiyle, devlet topraklarının kendi mülkü değil, "halkın malı" olduğunu ve kendisinin onu korumakla vazifeli bulunduğunu söylemişti. Bu gelenek tabiatıyla sonraki Türk devletlerinde de devam etmiş, Türk ülkeleri tebaanın ortak mülkü olarak bütün millet fertleri tarafından korunmuş ve II. Gök-türk devleti misalinde olduğu gibi siyasî teşekküller de Türklerin müşterek gayretleriyle kurulmuştur.

Tarihte birçok toplulukların hâkimiyet telâkkîsi ise Dominium esasına dayanmıştır. Böyle devletlerde, çok kere, kendine tapılan ve hiçbir sorumluluk taşımayan hükümdar, ülkeyi şahsî mülkü kabul eder. Arazinin bir kısmını başka bir devlete devir veya terk ettiği zaman mes'ul duruma düşmez. Zaten hesap vereceği bir otorite veya müessese yoktur. Bu gibi devletler arasında cereyan eden muharebeler de millet muharebeleri değil, "hanedan savaşları" durumundadır. Imperium veya dominium anlayışı içinde bulunmak, şüphesiz, toplulukların kültürü, siyasî zihniyet ve kavrayışları ile ilgilidir. Fertleri kendi şahsiyetlerinin farkında olan hür insanlardan kurulu topluluklarda imperium görüşünün yürürlükte olacağı, böyle bir kültür ve siyasî şuardan mahrum kütlelerin ise dominium ortamında yer alacakları âşkârdır. Imperium için en iyi misal olarak Roma İmparatorluğu gösterilebilir. Dominium için de Moğollar müstesna bir örnek teşkil eder. Moğol İmparatorluğu'na dahil arazi, içinde yaşayanlarla birlikte, doğrudan doğruya hanedanın mülkü telâkkî ediliyordu.

Roma'da imperium, başta senato olmak üzere, muhtelif kamu müesseselerinin kontrolünde idi. Eski Türklerde de benzer kuruluşlar vardı. Asya Hun İmparatorluğu'nda yılın belli günlerinde yapılan "halk toplantıları" ile, ihtimal dâimî mahiyette olan diğer bir kurul bu vazifeyi görüyordu ki, Tan-hu'nun başkanlığında bütün memleketi ilgilendiren umûmî müzakerelerin açıldığı büyük toplantıyı bazı batılı araştırmacılar (De Groot, L. Wieger, P.W.Schimith, B. Szaasz), büyük millet meclisine benzetmektedirler.

kalır (1949-1953). Bir kimsenin adı bey, fakat tabiatı avamınki gibi olursa o, halk arasında avamdan daha aşağı görülür. Bey, güzel yüzlü, saç sakalı düzgün, yakışıklı ve orta boylu olmalı; aynı zamanda nam ve şöhret sahibi olmalıdır (2082-83). Bilgi nazarında boyunun çok uzun olması makbul değildir; onun çok bodur olması da uygun düşmez. Kısa boylu bodur kimseler hırçın tabiatlı olurlar, hırçın nereye giderse orada kavga başlar (2086-2089)¹⁵².

Yukarıda da belirtildiği gibi Kut, ilâhî menşelidir¹⁵³ ve beylik Tanrı tarafından bahşedilen bir lütuftur.¹⁵⁴

Kut, nasihatlarında da belirtildiği gibi, kendisine (devlete) sahip olabilecek, siyasette başarılı olmak isteyen hükümdar için gerekli ahlâkî vasıfları şöyle açıklar:

1. Siyaset adamı mütevazı, alçak gönüllü, tatlı dilli olmalı (703).

Avrupa Hunlarında bu meclis, Bizanslı tarihçi Priskos tarafından “Seçkinler” adı altında zikredilmiştir. İmperium’un kullanılışını, yani TÖRE’nin tatbikatını kontrol eden bir meclis Göktürklerde de vardı. Ta-po Hakan’ın 581’de ölümü üzerine, yeni durumu müzakere eden bu kurul, hakan adayı Talo-pien’i -anasının hatun olmadığı gerekçesiyle- reddederek, hanedandan İşbara’yı tahta çıkarmıştı. Uygurlarda, Bulgarlarda, Hazarlarda, Peçeneklerde, Kuman-kıpçaklarda da görülen bu geleneğin Dokuz Oğuzlarda, Türkişlerde ve diğer Türkler arasında yaygın olduğu DLT’den anlaşılıyor. Kaşgarlı Mahmud Türkçe “kengeş” tabirini “hakanın tekliflerini milletin tasvibine sunması” şeklinde manalandırmaktadır. (İ. Kafesoğlu, K.B. ve Kültür tarihimizdeki Yeri, s.31-33)

¹⁵² Yusuf’un, Kıyafet ilmi ile ilgili devrinin genel görüşlerine sahip olduğu, Kıyafet-namelerden alınan aşağıdaki mısralarla kendi görüşlerinin uygunluğu açıkça göstermektedir ki bu bilgiler asırlarca tekrar edilerek pek çok bilim adamı ve sanatçı tarafından kullanılmıştır.

“ Kıyafet-name yazarları uzun boyluları umumiyetle saf, kısa boyluları hile-kâr ve şerir, vasat boyluları ise her türlü güzelliğin kaynağı olarak görmüşlerdir.

A. Kâmeti her kimün ki olsa uzun / Kimin boyu uzun olursa
Olur ol sâfi-kâlb ü sâde-derûn / Kalbi saf ve içi temizdir
Kısa olursa kibr ü kîne olur / Kısa olursa kibirli ve kinli olur
Mekr ile hîleye hazîne olur / Aynı zamanda çok hilekâr olur
İ’tidâl ile ola çü kâmet / Eğer orta boylu ise
Aña rahmet nişânıdır hikmet / Hikmet ona rahmet işaretidir

B. Kim ki boyudur tavîl / Boyu uzun olanın
Sâde-dil olur cemîl / Kalbi saf ve temiz olur
Kim ki boyudur kasîr / Kısa boylu olanların
Hîlesi vardır kesîr / Hileleri, aldatmaları çoktur
Kim ki vasat boyludur / Orta boylu olanlar
Âkıl u hoş huyludur / Akıllı ve güzel huylu olurlar

(Bk. Kültür Tarihimizde Kıyafet-nâmeler, s.221)

İlm-i kıyafet ya da firaset ilmiyle İslamıktan önce Hind, İran, Sasani ve Latin âlimlerinin uğraştıkları, İbni Sina’nın da bu konuyla alâkalı bir eseri olduğu söylenmektedir. Yusuf’un eserinde padişah, vezir ve diğer devlet erkanının fizyonomileriyle ilgili görüş ve hükümlerinin bulunması onu, diğer siyasetname yazarlarından ayıran bir özelliğidir -Nizamü’l-Mülk’ün “Siyaset-name”sinde fizyonomi ile ilgili herhangi bir bilgiye rastalnamz- ve terbiye ile ilgili konular da buna ilave edilecek olursa, Yusuf’un bir İbni Sina talebesi olduğu görüşünün kuvvetli bir ihtimal olduğu söylenebilir.

¹⁵³ Bilge Kağan Abidesi’nin doğu cephesinde Türk hakanı şöyle der: “...Babam kağanı, annem hatunu yükselten Tanrı, il veren Tanrı, Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye, kendimi (de) o Tanrı kağan oturttu tabî. ....Ondan sonra Tanrı buyurduğu için, devletim, kismetim var olduğu için, ölecek milleti diriltip besledim. Çıplak milleti elbiseli kıldım. Fakir milleti zengin kıldım...” (Prof Dr. Muharrem Ergin, Orhu Abideleri, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1984, s.38.)

¹⁵⁴ Eski Türk telakkisine göre de iktidar, siyasî hakimiyet hakkı, insana tanrı tarafından veriliyordu: “Gök Tanrı’nın tahta çıkardığı Tanrı Kut’u Tan-hu.” “Tanrı’ya benzer, Tanrı’da olmuş Türk bilge Kagan iktidar mevkiine çıktım.” “Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye babam kagan ile anam hatunu yükseltmiş olan Tanrı beni tahta oturttu.” “Tanrı irâde ettiği için, kut’um olduğu için hâkan oldum.” (İbrahim Kafesoğlu, Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri, Kültür Bakanlığı Yayınları İstanbul 1980, s.28)

2. Aşırıya kaçmamalı, kötü ve çirkin işlere kalkışmamalı (704).
3. Devlet malını (maliyeyi) iyi kullanmalı
4. Hayatını, işini, tavır ve hareketlerini düzenlemeli (705).
5. Büyüklere saygı göstermeli, küçüklere şefkatle muamele etmeli (706).
6. Kibir ve gurur ile başkalarını incitmemeli, kendisini küçüklerin eğlence ve tahakkümüne de bırakmamalı (707).
7. Zararlı alışkanlıklara kapılıp serveti saçıp savurmamalı (708).
8. Tavır ve hareketlerinde dürüst olmalıdır.

Eğer bu şartları bir hükümdar yerine getirirse devlete sahip olur ve idâme ettirir; aksi hâlde elinden kaçırır ve tekrar kolay kolay da elde edemez.

Hükümdarın oturduğu tahtın birbirine bağlanmamış (bağımsız) üç ayağı vardır (771). Elinde büyük bir bıçak tutmaktadır; solunda bir acı ot ve sağında şeker bulunmaktadır (772). Bıçak, hak arayan kişinin işini düzeltmek içindir. Şeker, kapısına gelen ve adaleti bulan kişi için, zehir ise zorbalara ve doğruluktan kaçanlar içindir (814).

Hükümdarın kaşlarının çatıklığının sebebi zalimler içindir (814). Kanun karşısında oğul, kız, akraba, misafir hepsi eşittir (818). Çünkü beyliğin temeli doğruluktur; beyler doğru olursa dünya huzura kavuşur (819). Beyler de ancak ülkeye doğrulukla hükmederlerse bütün dileklerine kavuşurlar (822).

Hükümdar, Aydoğdu'ya kendisinin doğruluk ve kanun olduğunu, bunların da kanunun vasıfları olduğunu söyler. Üç ayak üzerinde olan bir şey, bir tarafa meyletmez; her üçü düz durdukça taht sallanmaz (802). Eğer üç ayaktan biri yan yatarsa, diğer ikisi de kayar ve üzerinde oturan yuvarlanır (803). Üç ayaklı olan her şey doğru ve düz durur; eğer dört ayaklı olursa, biri eğri olabilir (804). Hangi şey yan yatarsa eğri olur; her eğrilikte bir kötülüğün tohumu vardır (806).

Hükümdar, sözlerine devamlı kendi tabiatının da doğruluk olduğunu, işleri doğrulukla hallettiğini; insanları bey veya kul olarak ayırmadığını ifade eder.

Hükümdar, her işi ehline teslim etmelidir; böyle yaparsa hizmetkâr büyür, hizmetkâr büyünce beyin de şöhreti artar (1757).

Âşık Paşa'nın hükümdarda bulunması gereken özellikler hakkında aşağıda nakledilen beyitlerinden de anlaşılmaktadır ki, özellikle idareci konumunda bulunanların sahip olması gereken şartlara, siyaset-name özellikleri taşıyan bütün eserlerde değinilmiş ve konunun takipçisi olunmuştur.

Sultânun evvel gerek aslı ola
Andan ikinci bütün aklı ola
Aslı olmazsa ana kim tapısar
Aklı olmazsa ili kim yapısar
Hem üçüncü devleti muhkem ola
Kim halâyık kamusu mahkûm ola

....

Çün ola aslı vü aklı devleti
Yir yüzünü duta anun heybeti¹⁵⁵

Hükümdarın adının Gündoğdu olmasının sebebi

Gündoğdu, “Güneş, nasıl küçülmez, bütünlüğünü muhafaza eder ve hep aynı şekilde parlak ve kuvvetli ise benim tabiatım da buna benzer (824-26)” der. Güneşin aydınlığı nasıl

¹⁵⁵ Âşık Paşa Garib-name (Hazırlayan: Kemal Yavuz), TDK Yay. İstanbul 2000, c. 1/1, s. 364.

herkese eşit olarak ulaşırsa hükümdarın hükmü de böyledir. Onun hareketi ve sözü bütün halk için ayındır (828). Güneşin sıcaklığıyla nasıl binlerce renkli çiçekler açılırsa onun kanununun ulaştığı memleketler de -ne kadar taşlık ve kayalık da olsa- hep düzene girer¹⁵⁶.

Kanun (Töre-hükümdarlık)'un beğenmediği şeyler: Yalan, zulüm, hırs, acelecilik, açgözlülük, hamlık, hiddet, içki müptelâlığı, çalıp çırpmadır.

Beyler iyi insanları kendilerine yakın tutarlarsa, kötüler de işlerinde iyi hareket etmeye mecbur olurlar. Beylerin etrafını kötüler çevirirse memlekete kötüler hakim olur (888-890).

Hangi bey, askerini memnun ederse kılıç da kınından çıkmaz (2138). Beyler kılıç ile memleketlerine hâkim olurlar; kılıcsız, gâfil bey memleketine hâkim olamaz. Kılıç ile balta memleketin bekçisidir (2139-40).

1.2.Devlet

Siyasî iktidar Aydoğdu tarafından temsil edilir. Aydoğdu, devlet işlerini yürüten bir memurdur ve kendisini hükümdara arz ederken “tabiatının hizmet, şiarının adalet” olduğunu söyler. Hükümdar da ona, kendisine yakın bulunmasını öğütler. Demek ki töre, tatbik sahası bulmak için “iktidar”a muhtaçtır. İktidarın da kanun emrinde olması icap eder, çünkü “gerçek kudret kanundadır.” Kanun da adalete istinat eder ve böyle kanunlar göğün direğidir (3463).

Aydoğdu'nun huzurda iken bir top üzerinde oturmasının sebebi şudur: “Kut, düz yerde dahi yuvarlanan bir top gibidir. Tabiatı kararsızdır, ona inanmamak lâzımdır.” Yani iktidar, her zaman değişebilen kaypak bir mahiyete sahip olduğu için daima kanunun kontrolü altında tutulmak icap etmektedir. Ögdülmüş'in, Hükümdar'a söylediği gibi “Bilgisizler de saadeti elde ederler, ancak onlar bunu ellerinde uzun süre tutamazlar; uzun süre devlete hakim olmanın temel şartı bilgidir (1709). Bilginin olmadığı yerde mazarrat ve fesat vardır, fesat da beyliğe halel getirir. Çünkü saadet ve ikbal temizdir ve her yerde temizlik arar (2104-5).

“Döneklik ile suçlanan” kut, aslında daima “yeni ve taze” olanın peşinde koşmakta, “eski, yıpranmış” olanla meşgul olmamaktadır. “Yeni varken eskiye, güzel varken kötüye ne lüzum vardır?” Saadet dönek olduğu, kendisine güvenilmeyeceği için (670) Aydoğdu, bunu göstermek amacıyla hükümdara yüzünü dönmüştür (665). Bu yüz dönme eşyanın tabiatında bulunmaktadır.

Odgurmuş, Ögdülmüş ve Gündoğdu arasında geçen müzakerelerde dünyanın bu dönekliğinden, geçiciliğinden, insanın kendisiyle birlikte hiçbir şey götüremeyeceğinden bahsedilerek bir ahlâk dersi verilmek istenir. Bu dersin hedefi de insanın ve yönetici makamında bulunanların, ölümü düşünerek, yaptıklarının karşılığını mutlaka göreceklerinden, zulmetmemelerini ve iyilikte bulunmalarını sağlamak içindir. Bu nasihatlerde bulunulurken dünyaya pek çok beylerin, iyilerin ve kötülerin geldiğinden, bundan sonra da geleceğinden söz edilerek örneklendirmelerde de bulunulur.

Devlete (kut'a) güvenilmez, ancak ondan da kaçılmaz. Çünkü toplumsal yarar adına onda pek çok meziyetler vardır (673). Arzular, istekler devletle gerçekleşir (675-676); kim

¹⁵⁶ Hükümdarın, bütün insanlığı kuşatan bir adalet anlayışına ve yöneticilik vasıflarına sahip olması gerektiği göz önünde bulundurulursa, Türklerde sabit bir fikir olan yeryüzü hâkimiyeti düşüncesinin de K.B.'de işlenmiş olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim mezkur beyitler gibi beyitlerin yorumu hususunda Doç Dr. Reşat Genç şöyle demektedir. “Yeryüzünün bir bütün ve insanların tek bir kitle olması; hepsinin üzerinde bir tek hükümdarın bulunması ve Tanrı başına mazhar olmuş bu hükümdarın, töreye göre dünyayı idare etmesi gerekir. İşte tarihte geniş fetihler şeklinde beliren Türk cihan hâkimiyeti anlayışının temel felsefesini de ilâhî menşeli bu telakkî teşkil etmiştir. (Doç Dr. Reşat Genç, Karahanlı Devlet Teşkilatı, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1981, s.71)

devlete ererse onun kudreti artar; bütün eğrisi doğru, her söylediği hikmetin ta kendisi olur (3075). Dünya feylesofu ne kadar natûk olursa olsun, serveti yoksa dili kösteklidir (3076). Dünyanın âdeti böyledir; döneke dünya ve devletin adı böyle çıkmıştır (3077). Eğer kötü birine teveccüh ederse, o kimse şeref kazanır, küçüğe bakarsa o, büyüklük bulur (3078). Devlet elden gidince getirdiklerini de beraber götürür; yükselttiği başı tekrar kara toprağa indirir (3081).

Devlete kafa tutulmaz (681); huzur ve saadet ancak devletle mümkün olur (677-682). Devletin kaypak, değişken olmasının sebebi, yıpranmış ve eskimiş olan şeylere tahammül edememesindedir (686). Siyasetin bir diğer özelliği de daima yer değiştirmesi ve bir yere sığmamasıdır. Girdiği yerden çabucak çıkması ve çıkarken de bulunduğu yeri yıkmasıdır. Devleti suçlayanlar, onun bu özelliğini anlayamayanlardır.

Devletle Aydoğdu'nun adı arasında da bir ilişki vardır:

Ay, önce küçük doğar, sonra büyür, ışık saçmaya, halkı aydınlatmaya başlar. En yüksek noktasına ulaştınca tekrar küçülmeye başlar. İşte “Benim de tabiatım bunun gibidir.” der Aydoğdu.

Hükümdar siyasî iktidarla (Aydoğdu ile) konuştuktan sonra onu beğenir ve ihşanlarda bulunur; fakir fukaraya çok mal dağıtır. Aydoğdu'ya **vezirlik**, **unvan** ve **mührü** ile **tuğ**, **davul** ve **zırh** verir. Böylece bütün memleket üzerinde ona nüfuz vermiş olur; düşmanı da boynunu büküp ortadan kaybolur (1035-37). Aydoğdu da her işi yoluna koyar. Memleket düzene girer, halk huzur içinde yaşar, hükümdarın şöhreti ve nüfuzu da dünyaya yayılır (1038-44).

Başta da söylendiği gibi en yüksek noktasına ulaşan saadet, artık alçalmaya başlar. Çünkü “İnen yükselir, yükselen iner; parlayan söner ve yürüyen durur. Her şey kendi kemâlini bekler; tam kemâle erişince tekrar zeval başlar. Yaşlılık, hastalık, fesat alâmetleri baş gösterir (1048-50). Doktorlar bu hastalığı önlemek için farklı farklı tiryaklar önerirler; oysa ölmekte olana ilaç artık hiçbir fayda etmez (Ehli takva böyle der).

Aydoğdu (siyasî iktidar) hükümdara şu nasihatlerde bulunur ki bu nasihatler insanlara bey olan, onları idare etmekle görevlendirilen herkes içindir :

“Samimi insanın sözünü ve öğüdünü tut; bu söz ve öğüt sana bir devlet ağı olsun. İnsanların hakikîsi sadakatli insandır; sadakatli insanın sözünü tut, o seni büyütür. Ey hükümdar, ölüm henüz yaklaşımadan uyan; bilgini kullan, işini tanzim et. Sen halkı belâdan, zulümden koru, iyilik yap; elinle ve dilinle onu sevindir. Bu dünya ve devlet seni aldatmasın, bütün işlerde dâima doğruluğu göz önünde bulundur. Halka kanunu doğru ve dürüst tatbik et ki, kıyamet gününde bahtiyar olasın. Bu dünya için kendini ateşe atma; vücuttan öcünü al, nefsin boynunu kopar. Fazla kibir ve gurura kapılma. İyi insanları kendine yakın tut; kötülerden uzak dur; zararları dokunur. İşini insanların harîsine tevdi etme, yemeğini nankör insanlara yedirme. Dünyada seni iki yol bekler; bu iki yoldan acaba, hangisi sana nasip olacaktır. Yolun sağa doğru ise, işin yolundadır; eğer sola doğru ise, inleyerek, başını yerden yere çal. Ey devletli hükümdar, dünya bir tarladır; insan bu tarlayı ekerse, hayat ekinini biçer. Yere ne ekilirse, yine o biter. Başkasının malını alma ve kan dökme; ölüm döşeginde insan bu iki günah yüzünden inler. Hasis olma, cömert ol; cömertliğin adı ebedî kalır, ölmez. Askere, orduya ve mala güvenme, ordu ve altın, gümüşün sana bir faydası olmayacaktır. Ey hükümdar, gayret et, kendin iyi ol; beyi iyi olursa, halk da iyi olur. Halk koyun gibidir, bey onun çobanıdır; çoban, koyunlara karşı merhametli olmalıdır. İşinde hiddetli olma, öfkene hâkim ol; beyler hiddetli olursa, mülk ve saltanat haleldar olur. İnsanlara kaba söz söyleme, kaba söz, alev alev yanan bir ateştir. Ey hükümdar avunma ve huzura güvenme; bu avunman ve güvenmen seni gaflet uykusuna

düşürür. Harama karışma, zulmetme, insan kanı dökme, düşmanlık besleme ve kin gütmeye. Şarap içme, fesattan uzak dur, ondan kaç; bunlar daima, mülke ve saltanata hâle veren şeylerdir. Eğer devamlı ve ebedî olmak istiyorsan halkı gözet, aklın başında ve uyanık ol. Hükümdarların omuzlarına ağır yük yüklenmiştir; ey iyi huylu insan, ihmalkâr olma, tedbirli davran. Ey hükümdar, bu saltanatın uzun sürmesini istersen, şu birkaç işi yap, şu birkaç şeyi de bırak:

Birincisi, adâletle iş gör, buna gayret et; hiçbir zaman zulmetme; Tanrı'ya kulluk et ve onun kapısına yüz sür.

İkincisi, gaflet içinde olma, dikkatli ol, uyanık dur; sana başkasının yüzünden, ansızın, bir suç isnat edilmesin.

Üçüncüsü, heves ve öfke anında hiçbir iş yapma; her iki hâlde de dişini sık, sabret.

Bu birkaç şeye dikkat edersen, memleket gözetilmiş olur; saltanat uzun sürer ve sana sulh ve sükûn temin eder. Bütün iyilere hürmet göster ve onları yükselt; kötülere yüz verme, onları kapına dahi yaklaştırma. Kötü teâmül kurma, iyi kanun koy; ömrün iyi geçer ve saâdet sana yâr olur. Kötü kanun yapan kimse daha hayatta iken ölmüş demektir.

Ey devletli hükümdar, işte ben gidiyorum; oğlum, bu ciğer-pârem, burada kalıyor. Senden dileğim şudur: Ona nezaret et, kendinden uzaklaştırma; yoksa o yabanî bir diken gibi olur. Ona fazilet ve bilgi öğret; bilgi ve fazilet ile memlekette mevkî sahibi olsun. Tavır ve hareketi makul, muntazam ve iyi ahlâklı, hizmete lâîk ve meziyet sahibi olsun 1350-1495.”

Aydoğdu öldükten sonra Hükümdar, onun öğütlerini dinledi; memlekette huzur ve adalet hüküm sürdü; yine onun vasiyeti gereği oğlunu gözetti ve Aydoğdu gibi bir hizmetkâra ihtiyaç duyduğu bir sırada tıpkı babası gibi Ögdülmüş'le Hükümdar arasında karşılıklı bir konuşma oldu ve Hükümdar, Ögdülmüşü de beğenerek aynı görevi ona da verdi. Ögdülmüş de kanun ve iç-hizmeti muvaffakiyetle yerine getirdi; babası gibi hükümdara nasihatlerine devam etti; bu hizmetinden dolayı kendisine de arzu ettiği kapılar açıldı (1643).

Hükümdar, Ögdülmüş'e **mühür, at, koşum** ve **hil'at** verdi. Ögdülmüş, iyi kanunlar vaz' etmekte devam etti; herkesi derecesine göre taltif etti. Halk üzerinden zor ve tazyiki kaldırdı; kendisinden hiçbir uygunsuz hareket sadır olmuyordu. Kanunlar vaz' edildi; memleket düzene girdi; ülkenin temeli sağlamlaştı ve hükümdar da huzura kavuştu (1770-72). Bundan sonra Hükümdar, Tanrı'ya şöyle dua etti: Ey Tanrım, bilgi verdin ve beni ülkenin hâkimi kıldın, gönlüme kuvvet ver ve beni doğru yoldan ayırma (1784).

1.2.1.Vezir

Siyasî iktidarın önde gelen isimlerinden biri de vezirdir.

Vezir, beylerin yükünü yüklenerek, beyliğin temelini sağlamlaştırır (2183). Vezir, halk içinde temayüz etmiş, aklı ve gönlü ermiş, işine yürekle bağlı, seçkin insandır; elinden her iş gelen, bilgisi engin, akıllı, asil, takva sahibi, haya sahibi, gözü tok, yüzü güzel ve düzgün, mülayim tabiatlı, saç sakalı düzgün, hesap bilir, zekî, dürüst, yumuşak huylu, imanlı ve halkın, kendisinden emin olduğu kişidir (2184-2192) ve bey için dâima bir müşavirdir (2256). Bey, onun vasıtası ile bütün arzularını elde eder; durum ne olursa olsun, bütün işi düzene girer (2261). Beyden (hükümdardan) sonra hareket ve sözleriyle memlekete hükmeden kişidir (2193)¹⁵⁷.

¹⁵⁷ Nizamü'l-Mülk, Siyaset-nâme'sinin 4. faslında bu makamla ilgili olarak şöyle der: “Padişah, vezir ve mutemed adamlarının, devlet işlerini usulünce idare edip etmediklerini gizlice daima sormalıdır. Çünkü, padişahın ve memleketin iyiliği veya karışıklığa düşüp düşmemesi onlara bağlıdır; vezir iyi ve parlak olduğu zaman, memleket mamur olur; ordu ve reaya memnun ve rahat olurlar. Padişahın gönlü

Memleketin nizam ve dizgini kılıç ve kalemdir; kalem vezirlik ve kılıç kumandanlıktır. Memleketi alan kılıç ile alır, memleketi tutan da kalem ile tutar. Memleketi kılıç ile derhal ele geçirmek mümkündür, fakat kalem olmayınca insan onu elinde tutamaz; hakimiyet şiddet ve intikamla uzun süre devam ettirilemez (2418-2427)¹⁵⁸.

1.2.2.Kumandan

Kumandan (ordu), devleti ve milleti düşmandan korunmak içindir.

Kumandan çevik, sert, tecrübeli, tam ve pek yürekli olmalı. Etrafına seçkin kişilerin toplanması için cömert olmalı; malını askere dağıtmalı, dost ve silah arkadaşı edinmeli; kendisi için at, giyim ve silah kâfidir; ticaretle meşgul almamalı; korkak olmamalı, korkak kişiler orduyu bozar, asker de birbirini ifsat eder.

Kumandan ölümden korkmamalı; haysiyetli ve şerefli olmalı; iyi tabiatlı ve alçak gönüllü olmalı, halka kendisini böyle sevdirebilir. Ordu kumandanı magrur olmamalı, çünkü magrur, ihmalkâr olur, ihmalkâr da ya bozulur ya vakitsiz ölür.

Kumandan cesur, heybetli, saç sakalı düzgün olmalı; orduda siyasetini, hükmünü yürütebilmeli, böyle olursa asker de birbirine bağlı olur. Harpte domuz gibi inatçı, kurt gibi kuvvetli, ayı gibi azılı, yaban sığırı gibi kinci olmalıdır. Aynı zamanda kırmızı tilki gibi hilekâr, deve aygırı gibi kin ve öç gütmelidir. Saksığandan daha ihtiyatlı olmalı ve gözünü kaya kuzgunu gibi uzaklara çevirmelidir. Arslan gibi yüksek hamiyetli, baykuş gibi geceleri uykusuz geçirmelidir. İşinde muvaffak olması için şu birkaç vasfa sahip olmalıdır:

Söyledikleri doğru olmalı ve kendisine güvenilmelidir; büyükler yalancı olursa halkın itimadı kalmaz.

İkincisi, cömert olmalı, ihsanlarda bulunmalıdır; bir şeyler almayı âdet edinen hiçbir kimse hasisin çevresinde toplanmaz.

Üçüncüsü, cesur ve göğsü pek olmalıdır; korkan kimse düşmanı görünce hastalanarak yatağa düşer.

Dördüncüsü hile ve kurnazlık yollarını bilmelidir; çaresini bulan kimseye aslan bile baş eğer. Orduları yarmak için sebatlı, askeri coşturmak için kesin kararlı olmalı. Askeri seçme, silahı tam olmalı. Az sayıda muntazam bir ordu çoğa nispetle daha iyidir. Bütün harp oyunlarını ve askeri kullanmayı çok iyi bilmelidir. İyi bir kumandan önce barış ister, düşmanı oyalar, savaş gerekiyorsa geciktirmez ve hemen işi bitirir, uzatırsa düşmanın aklı başına gelir. Düşmanı ölçülü takip etmeli, fazla ileri gitmemeli; esirlere iyi muamele etmelidir. Savaşta ölen askerlerin çoluk-çocuğuna haklarını vermeli, tatlı söz, güler yüz göstermeli; böyle yaparsa insanlar seve seve yine canlarını feda ederler. Hizmetkârlar tatlı söz, güler yüz ve mala, mülke kul olurlar; iyi kumandan böyle bilip böyle işlemeli (2269-2416).

1.2.3.Ulu Hâcib

Devletteki danışmanlık makamları Ulu Hâcib’le sembolize edilmiştir.

Hacib, çok emniyetli, dürüst, dürüstlkle birlikte iyi ve dini bütün bir insan olmalıdır. Soyu soppu temiz ve tabiatı iyi olmalı; gözü tok, haya sahibi ve nazik olmalı; zekî

---

ferah olur. Vezir kötü olunca memlekette karışıklıklar doğar ki onun telafisi çok güç olur. (Hazırlayan: Mehmet Altan Köymen, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 1982, s30)

¹⁵⁸ Yönetimde kazandığı nüfuz dolayısıyla endişeye kapılarak kendisine “İster misin ki önündeki yazı takımı ve başındaki sarığın alınmasını emrederim.” diyen Melikşah’a karşı Nizamü’l-Mülk’ün şöyle dediği söylenir: “Sen benim fikrim ve tedbirim sayesinde bugünkü ikbâle ulaştın; benim yazı takımım ve sarığım ile senin tacın ve tahtın birbirine sıkı sıkıya bağlıdır. Devlet bu ikisi ile ayakta duruyor. Yazı takımının ve sarığın ortadan kalkmasıyla tac ve taht da ortadan kalkar.” (Nizamü’l-Mül, Siyaset-nâme, hazırlayan: Mehmet Altan Köymen, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 1982, s.12.)

ve bin türlü bilgiye sahip bulunmalıdır. Gözü tok olan insan vazife başında rüşvet almaz; hâcib rüşvet alırsa bey gülünç duruma düşer. Hâcib vazifede uyanık ve anlayışlı olmalı; akıllı ve bilgili adam halkın ileri gelenidir. Hâcib'in yüzü ve kıyafeti güzel, saç sakalı düzgün, erkek sesli ve açık sözlü olmalıdır. Takva sahibi ve dindar olmalıdır. Gönül sahibi ve çok akıllı olmalıdır, bir de sâkin tabiatlı olursa daha iyi olur. Kanunu iyi bilmeli, herkese karşı küçük ve alçak gönüllü olmalı; dili yumuşak ve şekerden daha tatlı olmalı; sabırlı ve kendisine hâkim olmalı; kulağı delik, akıllı ve bilgisi geniş, tavrı ve hareketi doğru, sözü özü bir olmalı; bütün faziletlere sahip bulunmalı, kalem sahibi olmalıdır; her türlü işi bilgisi ile yürütmelidir.

Hâciblik için on şey lazımdır: Keskin göz, delik kulak, geniş gönül, yüz, kıyafet, boy, dil, anlayış, akıl, bilgi. Tavrı ve hareketi de tam bunlara denk olmalıdır. Bir beyin gören gözü ulu hâcibdir.

Kanun, usûl ve örfü yerine getirmek ince bir iştir; ulu hâcib bunu tanzim ederek yol ve kapıları açar. İster hâcib ister beylerin işi olsun, büyük veya küçük, o bütün maruzatta bulunmak isteyenleri kabul eder. Hazinedar veya kâtip gibi memurlar ve elbiseci veya ayak-kabıcı gibi sanatkârlar ile münasebettedir. Yat-yabancı elçilerin geliş ve gidişine, onların istihkakları olan ihsan ve hediyelerin verilmesine o bakar. O, bunların kalacakları yeri ve yiyecekleri yemeği tayin eder; hediye veya hediye-sizlerin usûl ve çaresine bakar. Yol ağzında ise, insanlara rehberlik eder; merasim, örf ve âdetin yanlış yapılmamasına dikkat eder. Fakir, dul, öksüz ve yetimlerin dileklerini dinler ve bunları beye arz eder. Haksızlığa karşı hak talebinde bulunanları kabul etmeli, yol göstermeli ve onlara karşı haşin davranmamalıdır. Yine içte ve dışta uygunsuzları görürse, onları ikaz ederek, hareketlerine mani olmalı ve bunlara meydan vermemelidir. Bu çeşit birçok ölçülü işleri, şüphesiz, ulu hâcib halleder. Eğer işler bozulur ve yapılmazsa yine onun yüzünden kalır.

Hâcibler birkaç yerde ihtiyatlı olmalı ve bu hususlarda çok gayret etmelidirler. Biri, beyin sözünden kesinlikle dışarı çıkmamalı; ikincisi heva ve heveslerine aklını yular yapmalı; üçüncüsü huzurda müteyakkız olmalı ve ağzına gelen her sözü söylememelidir. Rüşvet almamalı, üzerine düşen bütün işleri yapmalı ve uzaklaşmış olan insanları beyine yaklaştırmalıdır (2435-2506).

1.2.4.Kapıcı-başı

Hükümdarın sarayında görevli olan kapıcı-başı çok sadık ve bu hizmeti canla başla benimsemiş biri olmalıdır. Hizmet ederken usûl ve erkan bilmeli, tabiatı, bütün tavrı ve hareketleri mülayim olmalıdır; cömert olmalı ve etrafına çok insan toplamalıdır.

Gece olunca daha yatmadan, saray nöbetçilerini lüzumlu yerlere dikmelidir. Nereden geldiği belli olmayan yâd ve yabancı varsa onları soruşturmalı ve aralarında en gözü açık olanları hizmete almalıdır. Sabah kalkınca kapıdaki vazifesinin başına geçmeli; sabah akşam nöbetçileri yerinde tutmalıdır; kabul zamanı gelince bütün takımını toplayarak, onların başında huzura çıkmalıdır, huzurda çok kalmamalı, huzura lâayık olup olmayanları gözden geçirmelidir; hizmetkârlardan istikbâl vaat edenleri bir bir hükümdara arz edip, onları yükseltmelidir. Yiyecek ve içeceklerle nezaret etmelidir.

Beylerin şöhretini iki şey büyütür; eşiğinde tuğu ve baş-köşesinde sofrası. İki şey de beyin adını büyütür ve her tarafa yayar; biri hür insan olan ulu hâcib, diğeri işinin ehli olan kapıcı-başı. Kapıcı-başı, şarapçı, döşekçi, aşçı ve tuğcuları hep göz önünde tutmalı; doğancı, avcı ve okçuları da her gün ve her an kapıda hazır bulundurmalıdır. Bir at, bir kat elbise ve silahla yetinmelidir. Beyler sefere, ava, cirit oyununa veya memleket gezisine çıktıkları vakit, beyini çok dikkatle gözetmeli; başına kötü bir hadise, bir felâket gelmesini

önlemelidir. İtimat edilmeyecek kimseleri onun yanından uzaklaştırmalı; şüpheli kimselere karşı ihtiyat tedbirleri almalıdır (2528-2584).

1.2.5.Elçi

İnsanlar arasında mümtaz, akıllı, bilgili, seçkin ve çok cesur bir kimse olmalıdır. Tanrının kulları arasında en seçkinleri ve insanların en iyileri onun elçileri idi.

Elçi akıllı, temkinli, sözünü ifade edebilmesi için de bilgili olmalıdır. Vazifesinde muvaffak olabilmesi için sözün içini ve dışını bilmelidir. Gözü gönlü tok, içten bağlı, itimat edilir, doğru ve dürüst tabiatlı bir insan olmalıdır. Açgözlü adam kendine hâkim olamaz; haris olan, elçiliğe lâyık değildir. Her türlü bilgiye sahip olmakla birlikte hayâ sahibi, sakın ve nazik bir insan olmalıdır. Zekâ ile birlikte inşa çeşitlerini de bilmeli; yazmalı, okumalı; çok kitap okumalı, söz söylemesini bilmeli, şiirden anlamalı, kendisi de şiir yazmalı; hey'et ilminden, tıptan anlamalı; rüya yormasını bilmeli; hesaba, bir de hendeseye vakıf olmalı; cezir ve mesaha ilmini de bilmelidir. Bundan başka çok iyi tavla ve satranç oynamasını bilmeli ve rakiplerini iyice sıkıştırmalıdır. Cirit oyununda mahir olmalı, ok atmasını bilmeli, kuşçuluk ve avcılıkta da başkalarına üstün gelmelidir. Konuşurken bütün dilleri konuşmalı, yazarken bütün dillerle yazmalıdır.

Elçi her türlü fazilete sahip olursa, beyi büyür ve adı o memlekette yükselir. Şarap içmemeli ve nefesine hâkim olmalıdır, nefesine hâkim olan insan kendisini saadete erdirecek kudrete sahip olur. Fasih dilli, gönül sahibi, kuvvetli bir hafızaya sahip olmalıdır. Yüzü güzel, kendisi yakışıklı, saç sakalı düzgün, boy posça da insanlar arasında temayüz etmelidir. Büyük himmet sahibi ve mert bir insan olmalı; dili yumuşak, şeker gibi tatlı olmalıdır. Elçi, sözünde hilaf etmez ve kendisine emanet edilen sözü doğru ve tam olarak söylerse ona zeval yoktur. Türk hanı bundan daha güzel söyler: Kendisine emanet edilen sözü aynen tekrar eden elçiye gazap etme. Elçi işittiği sözü aynen ulaştırırsa ona ölüm cezası yoktur. Böyle elçiye zeval yoktur (3816-20).

1.2.6.Kâtip

Hükümdarlar yazılarını onlara yazdıracakları ve sır söyleyecekleri için, sır saklamalı, muteber ve dini bütün olmalıdır. Beyler ne kadar sır saklarsa saklasınlar şu iki kişiye açmak zorundadırlar: Vezir ve kâtip. Bu iki kişiye sırrını açınca nazlarını da çekmek lâzımdır.

Kâtip, bilgili, akıllı olmalı; güzel bir hat'a, üstün bir belâgate sahip bulunmalıdır. Beylerin işine yarayan şu üç türlü insanlardır: Biri bilgili, akıllı hakîm kimse, biri sırlar tevdi edilen kâtip, biri de mert ve pek yürekli bir yiğittir. Bu üçünün bir arada olduğu yerde insan, bütün dileğine kavuşur. Bunların dışında kalan bir sürü insan, bu üçüne uyarak yürüyen köşeklerdir.

Kâtibin gözü tok olmalı; haris olursa bilgisini kötüye kullanır; tamah ederek yazar ve yazıyı tahrif eder. Kâtip içki içerse, bilgiden uzaklaşır; bilgiden uzaklaşan yazıda şaşırır. Kâtip, sabah akşam kapıda durmalı ve lâzım olduğu zaman hazır bulunmalıdır (2672-2731).

1.2.7.Hazinedar

Beyin gönlüne şüphe girmemesi ve onu hizmette tutması için, hazinedarın çok doğru, itimat edilir, iyi ve dürüst bir insan olması lâzımdır. Gözü tok, tavır ve hareketi güven telkin etmeli; kalbinde Allah korkusu bulunmalı; helâl ve haramı iyice ayırt etmelidir.

Hazinedar, gönülden bağlı, uyanık, ihtiyatlı, zekî, akıllı, tedbirli, hayâ sahibi olmalıdır. İçki içmemeli, nefesine hâkim olmalı; eli sıkı olmalı ve hazinenin malını hasisçe gözetmelidir. Usta bir muhasebeci olması ve her çeşit kaydı bilmesi lazımdır. Tüccar olmalı,

her türlü ticarettten anlamlıdır. Her şeyin değerini bilmeli, alış-verişte malca zararlı çıkmamalıdır. Alış-verişte muamelesi mülâyim olmalı; büyüğe küçüğe karşı tatlı dil kullanmalıdır.

Hazinedar çok uyanık ve dikkatli olmalıdır; hizmetkâr savsaklayıcı olursa işler sürüncemede kalır (2743-2814).

1.2.8.Aşçı-başı

Bu işe mükemmel ve temiz ruhlu; doğru, dürüst, şefkatli, işine gönülden bağlı, hayâ sahibi bir kimse olmalıdır. Aşçı, güvenilir, doğru ve olgun bir kimse olmazsa yemek-çökmekte beylerin durumu tehlikeye girer. Bu iş için çok eski ve emektar bir hizmetkâr lâzımdır ki, beyi esirgeyerek, yemeği zevkle ve vaktinde hazırlasın. Aşçı-başının gözü çok tok ve gönlü zengin olmalı; temiz olduğu gibi, yüzü ve kıyafeti de ay gibi parlamalıdır. Takva sahibi, din ve şeriati tanır bir insan olmalıdır. Onun yüzü, kıyafeti güzel, tavrı iyi, saç-sakalı düzgün, yakışıklı ve özü sözü bir olmalıdır. Eğer aşçı-başı eğri olursa bütün yamakları da eğri olur; bu ham insan sürüsü, yemek hırsızları matbahta toplanırsa, beyin sofrası nasıl güzel olur (2828-2861).

1.2.9.İçkici-başı

Öz kardeşlerinden veya uzun yıllar iyice tecrübe edilmiş, nefesine hâkim ve doğru yolda yürüyen biri olmalıdır. Güvenilir, doğru, sadık, gözü ve gönlü tok, tabiatı da atılan ok gibi doğru olmalıdır. İçkiyi iyi muhafaza eden ve bunu hazırlamağa muktedir; her türlü otları yanında bulundurur, kuvvet ve müshil ilacı hazırlar biri olmalıdır.

Aşçı ve içkici emniyet edilen kimseler olmazsa beyin emniyetle yiyip içmesi çok güç. İçkici-başı çok titiz olmalı, içkiyi bizzat kendi elleriyle karıştırmalı, kendisi mühürleyerek muhafaza altına almalıdır. Kuru, yaş meyve, veya gül-balı, gül-şurubu, bütün bu içkileri kendisi yapmalı ve muhafaza etmelidir.

İçkici-başının sakileri de hep genç ve güzel yüzlü olmalıdırlar. Yüzünde henüz tüy bitmemiş bu oğlanların yüzü dolun ay, boyu fidan, saçı kara ve görünüşleri tasvir gibi güzel olmalıdır. Belleri ince, omuzları geniş, teni beyaz ve yanakları al-kırmızı olmalıdır. Onların yeşil, mavi, sarı, pembe ipek elbiseler giyip dolaşmaları ve yemek taşımaları hoş olur. İçkinin kıl, tüy ve çer-çöpten korunması için, içkici sakalsız ve temiz bir insan olmalıdır. Yüzü-gözü güzel, tavır ve hareketi zarif olmalıdır; o ne sunarsa sunsun zevkle içilir (2883-2923).

2. İkinci Boyut ve Yönetilenlerin Sosyal Konumlarına Göre Sınıflandırılması

Burada eserin sosyal boyutu dikkat çeker; birey yoktur, artık halk ve meslek grupları vardır. Bunlar da şu şekilde sıralanmıştır:

- 2.1.Kara budun (halk)
- 2.2. Peygamber Nesli
- 2.3. Çeşitli Meslek Grupları
  - 2.3.1. Âlimler
  - 2.3.2. Tabipler
  - 2.3.3. Efsuncular
  - 2.3.4. Rüya tabircileri
  - 2.3.5. Münecimler
  - 2.3.6. Şairler
  - 2.3.7. Çiftçiler
  - 2.3.8. Satıcılar

2.3.9. Hayvan yetiştiriciler 2.3.10. Zenaat erbabı

Halk arasındaki kargaşalığı yatıştıran siyasettir. Siyasi iktidarın üzerinde ve aynı zamanda onlardan da sorumlu olan bey, memleketi siyaset ile düzene koyar. Memleketin direği, temeli, esası, sağlamlığı ise iki şeye bağlıdır: Biri halkın hakkı olan kanun, diğeri de hizmette bulunanlara dağıtılan gümüşdür. Kanun himayesinde halk sevinç içinde yaşamalı ve parayı görerek, hizmet edenlerin de yüzleri gülmelidir. Bu iki zümre beyden memnun olursa, memleketi ve idaresi düzene girer, bey huzura kavuşur (2130-35).

Bey zahmet çekip memleketi tanzim ederse, halk kendi kendine zenginleşir; halk zenginleşirse beyin her arzusu yerine gelir (2937). Bey iyi olursa halk da daima ona itaat eder; iyi ve güzel tavır ve harekete sahip olur. Eğer halkın başında bulunan kimse iyi olursa, onun bütün memurları da iyi olur. Beyler iyi olursa, onların halkı da zenginleşir ve dünya düzeler (887 vd.)

Halkın, yöneticilerini iyi anmalarının sebebi kanunu uygulamakta ve zenginliği dağıtmakta adaletli olmalarıdır (3024). Beye zenginlik gerekmez, halk tok olmalıdır (3031). İranlı âlimlerin dediği gibi, bey halka karşı iyi ve âdil olursa onun faydası bütün halka dokunur ve halk saadete kavuşur. İnsan, başkalarına faydalı olan ve onların işlerini gören kimsedir (3265-3269). İyi, halka faydalı olan ve ona zevk veren şeydir (3271).

Yukarıda olduğu gibi yönetilenler halk olarak adlandırılmış, fakat bu halkın çoğunu oluşturan bir kitleye de ayrıca “kara budun” denmiştir. Türkçede kullanılan “kara cahil” deyiminde olduğu gibi bu kitlenin temel özelliği birtakım olumsuzlukların yaşantılarında daha fazla yansımış olmasıdır. Toplum sınıflandırmasının ilk sırasını da bu kitle almaktadır. Aşağıda sırasıyla ele alınacak toplum katmanları hakkında söylenenler Kutadgu Bilig’de geçtiği şekilde nakledilecektir.

2.1. Kara-budun

Avam halktır ve görgüsüz olur. Aralarındaki münasebetlerinde ne usûl ne de töre vardır. Avamın, kara halkın tabiatı her vakit kap-karadır. Kara halkın hareketi başıboş ve tabiatı birbirini tutmaz; onun işi gücü de hep tabiatı gibidir. Karınlarını doyurmak için yemeği bilirler, onların boğazdan başka bir kaygıları yoktur. Kaygısı karnıdır. Kara halkın karnı doyarsa, ileri geri konuşmaya başlar; iyice itaat altına alınmazsa, kendisi hâkim olmaya kalkışır. Onların yiyecek ve içecekleri eksik edilmemeli; onlara karşı yumuşak dil kullanılmalı, ne isterlerse verilmelidir (4320-4335).

Tanrı, insanoğlunu yarattı, bunlar arasında büyük var, küçük var; kötü ve iyi adlı olanlar var. Bilgili, bilgisiz, zengin var; akıllı, akılsız ve küstah var (1922-1923).

Memleketin bağı ve kilidi iki şeyden ibarettir: İhtiyatlılık ve kanun (2015). Bey iki şey ile kendi beyliğini bozar: Zulüm ve ihmâlkârlık(2023).

Küstahlılık, acelecilik, zevzeklik, bunlar avam tabiatıdır; bey bunlardan uzak bulunmalıdır. Avam tabiatının beye yakın olması uygun düşmez. Bu tabiat yaklaşırsa bey itibarını derhâl kaybeder. Siyah, kul rengidir; bey, beyaz olur; siyah ve beyaz böyle ayırt edilmiştir (2078-2080).

2.2. Peygamber Nesli

Bunlara hürmet eden devlet ve saadete kavuşur. Onları Peygamber hakkı için sevmek gerekir. Ağızlarından yakışsız bir söz çıkmadıkça, onların içini-dışını ve aslını-esasını araştırma(4336-4340).

2.3. Muhtelif Meslek Grupları

2.3.1. Âlimler

Halkı aydınlatan, faydalı ve zararlı şeyleri birbirinden ayırt ederek doğru ve temiz yol tutan kimselerdir. Dinin direği ve şeriatın temeli bunların bilgisidir. Onlara sert ve kaba dil kullanma; onların eti yenmez, zehirdir. Onları dinle, bilgilerine göre hareket et; tavır ve hareketleri konusunda arkalarından dedikodu yapma. Bunlarla iyi münasebette bulunan her iki dünyada da saadete kavuşur (4341-4354).

2.3.2. Tabipler

Bütün hastalıkları ve ağrıları bunlar tedavi ederler; hayat işi onlarsız sağlanamaz. Bunlara karşı iyi davranmalı, kendine yakın tutmalı ve haklarını gözetmelidir(4355-4360).

2.3.3. Efsuncular

Cin ve periden gelen hastalıkları da bunlar tedavi eder. Bunlara karşı da iyi muamele etmeli. Tabip efsuncunun sözünü beğenmez, efsuncu da tabibe kıymet vermez (4361-4365).

2.3.4. Rüya Tabircileri

Rüya yoran kimse hayra yorarsa iyi çıkar ve insan sevinir. Kötü rüyadan Tanrı'ya sığınmalı. Rüya daima iyiye yorummalıdır ve rüya tabircilerine de iyi davranılmalıdır (4366-4375).

2.3.5. Münecimler

Yıl, ay ve günlerin hesabını bunlar tutar. Bu hesap çok lüzumludur. Buları öğrenmek isteyen hendese, darb ve taksim okumalı, kesirleri, taz'if, tansif, cem, tefrik, mesaha öğrenmeli sonra yedi kat feleğe geçip çöp parçası gibi avucunda tutmalıdır. Daha da isterse cebir ve mukabele okumalı, Öklides'in kapısını çalmalıdır. Gün ve ayların kutlusu kutsuzu vardır. Sözü sor, fakat hemen inanma; her işi bilen Tanrı'dır ve ancak ona kuvvetle sarılmalıdır. Bunlara da iyi muamele etmeli inciterek kâlplerini kırmamalıdır (4376-4391).

2.3.6. Şairler

Söz dizenerlerdir; sözleri kılıçtan daha keskin; kâlplerinin yolu kıldan daha incedir. İyice dikkat edersen onlar, denize dalarak güher, inci ve yakut çıkaran insanlara benzer. Bunlar methederlerse medihleri bütün ülkelere yayılır; hicvederlerse, insanın adı daima kötü olarak kalır. Bunlara iyi muamele etmeli, dillerine düşmemelidir. Bunlara ne isterlerse vermeli ve kendini bunlardan satın almalıdır (4392-4399).

2.3.7. Çiftçiler

Bütün canlılar bunlara muhtaçtır. Çiftçilerin elleri geniş olur; Tanrı'nın verdiğini geniş gönülle sarfederler. Onlara tatlı söz ve güler yüz göster. Boğazın ihtiyacını temin etmek için gereklidirler (4400-4418).

2.3.8. Satıcılar

Ticaret yapar ve kâr peşinde koşarlar. Akıl ve gönüllerini hep Tanrı'ya yöneltirler, hayatlarını kazanmak için dünyayı dolaşırlar. Halkın beğendiği, dünyada arzulanen iyi ve güzel şeyler onlarda bulunur. Dünyanın her tarafına adını ulaştıran bunlardır. Onlara kapını açık tut; satıcılara karşı iyi muamele et ve iyi ad kazanarak sevinç ve huzur içinde yaşa (4419-4438).

2.3.9. Hayvan Yetiştiriciler

Bunlar doğru ve dürüst insanlardır, hiçbir gizli kapaklı tarafları yoktur ve kimseye de yük olmazlar. Yiyeceği, giyeceği, ordunun binek atı, aygırı ve yük hayvanlarını bunlar yetiştirir. Hayvansal gıda bunlardan gelir ve evin yaygı, keçe gibi ihtiyaçlarını bunlar temin eder, çok faydalı insanlardır; bunlarla da iyi münasebette bulunulmalıdır; hîle bilmezler, tavır ve hareketleri serbest olur; onlara tatlı söz söyle, fakat arkadaş gibi hareket etme, cahil ve haşin insanlardır (4439-4455).

2.3.10. Zenaat Erbabı

Bunlar demirci, ayakkabıcı, derici yahut cilacı, boyacı, okçu ve yaycıdır; hayret verici hünerler bunlardan gelir. Bunların sayısı pek çoktur, sayarsan söz uzar. Bunlar ile görüş, tanış, onları sevindir ki kendi hayatın da huzur içinde geçsin (4456-4468).

2.4. Ekonomik Duruma Göre Toplum Sınıflandırması

Eserde ekonomik durumlarına göre devleti oluşturan insanlardan özellikle fakirlere vurgu yapılır.

Avam(halk), üç zümredir; bunları birbirinden ayrı tut, onları zorlama, zorlarsan bu memleket için felaket olur. Bunlar: Zenginler, orta halliler ve fakirlerdir.

Zenginlerin yükü orta hallilere yüklenmemelidir, yoksa bu orta halliler bozulur ve büsbütün sarsılır. Orta hallilerin yükünü de fakirlere yüklememeli, yoksa onlar da açlıktan kırılır ve mahvolurlar (5560-5567). Bunlar âdil kanunlar ile idare edilmeli ve birbirine tahakküme meydan verilmemelidir (5576).

Halka iyilik edilmeli ve karşılık beklenmemelidir. Onların sana, senin onlara işin düştüğünde, memlekette temas edilecek kimseler bunlardır. Bunların işlerini hallederken merhametli davran, böylece iki dünya nimetini elde edersin ve şöhretin dünyaya yayılır (4469-4474).

Ey devletli hükümdar, eğer bey kuldan fakir adını kaldırmazsa, o nasıl bir bey olur (2983)?

2.5. Kültürel Duruma Göre Toplum Sınıflandırması

Eserde bilgi ve bilgisizlik konusuna her konum ve aşamadaki insanlarla ilgili olarak sık sık değinilir ve Yusuf'a göre insanlar kültürel durumlarına göre şu iki grupta toplanır: Bilgili Olanlar, cahiller. Bu ikisinin ortasının olmaması, Yusuf'un kut'lu bir hayatın temelinde bilgiye verdiği önemden kaynaklanmaktadır.

3. Üçüncü Boyut-Dinî Hayattır Dinin Kişi ve Toplum Hayatındaki Yerini Gösterir

Dinî hayat Kanaat karşılığı olan Ogdurmuş ile temsil edilir. Hükümdarın, Ögdülmüş'ün yerini tutabilecek birinin olmamasından korktuğunu Ögdülmüş'e söylemesi üzerine, onun tavsiye ettiği akrabası (kardeşi)dır Ogdurmuş. Ancak Ogdurmuş, dünyaya yüz çevirerek günlerini dağda ibadetle geçirmektedir (3148).

Gündoğdu, birgün Ögdülmüş'ün de yanından ayrılacağını düşünerek ona, kendisi gibi birini bulmasını ister. Ögdülmüş'ün tavsiye ettiği bu kişi Ogdurmuş'tur. Ogdurmuş, bir zahit olmakla, dünyaya yüz çevirmiş olmakla birlikte düşünce ve hayat felsefesi olarak Gündoğdu'dan, Aydoğdu'dan ve Ögdülmüş'den farklı değildir. Örneğin; Ogdurmuş, Ögdülmüş'e nasihat ederken "Başkalarına faydalı olan insanın, insanların başı olduğunu, faydası dokunmayan insanlardan nefret edildiğini, emniyet ve kanunun memleketin huzurunu temin ettiğini, halkın kendilerinden memnun olduğunu ve her tarafta kanunun

hâkim olduğunu, bu görevine devam etmesini, aksi takdirde kanun ve nizamın değişeceğini, memlekette huzur ve asayişin kalmayacağını (5731-5739) söyler. Bu bakımdan Oğurmuş'la aslında hükümdarlığın, devlette ve bireysel hayatta tekâmülün yeni bir aşamasının gösterilmek istendiği söylenebilir. Çünkü özellikle dünyevî saadetin zirvesine ulaşan insanlar, bu saadet içinde kendilerini kaybetmeyerek inançlara saygı gösterirlerse ancak o zaman bireysel ve toplumsal barışı gerçek anlamda sağlayabilirler. Çünkü Oğurmuş'la temsil edilen öbür dünya düşüncesi iç dünyanın asayişini sağlayan önemli bir unsurdur. Uhrevî hayatla ilişkisi olan ve her aşamada insanın aklından çıkarmayacağı en önemli husus şudur: Ölüm, en büyük gerçektir; dünya geçicidir ve geride isim bırakanlar ve kendisine hayır duada bulunanlar sadece iyilik yapanlardır.

Bütün bunların farkında olan Hükümdar bizzat kendisi Oğurmuş'u davet ederek, dağdan inmesini, halka yararlı olmasını; ya öğrenenlerden ya öğretenlerden olmasını, böylece daha fazla ibadet etme fırsatı yakalayacağını öğütler: “Seni halkın iyiliği için davet ediyorum; doğru ise oradan kalk gel; bana yardım et, fakirleri destekle; onların vaziyetlerini düzeltmeğe çalış; bu senin için sevaplı bir iş ve benim için iyi bir addır (3259-3262).

Öğdülmuş, Hükümdar adına davetçi olarak Oğurmuş'a gider ve ona nasihat ederek pek çok örnekler verip şehre gelmeye ikna etmeye çalışır. Oğurmuş da dünyanın faniliğinden, tuzak olduğundan bahseder; çünkü zahit, dünyanın esassız olduğunu anlamış ve onu terk etmiştir. Ona göre dünya zevkleri: Yemek içmek; kadın ve sıhhattir; en lüzumlu olanı da sonuncusudur. İnsanın düşmanı da: Dünya, vücut ve şeytandır (3590).

Oğurmuş, Hükümdar'a yazdığı mektupta dört şeyi kendisi için temin edebildiği takdirde kulluk hizmeti için gelebileceğini söyler; bunlar: Ölümsüz bir hayat, ihtiyarlığı olmayan bir gençlik, hastalısız bir hayat ve zenginliktir. Sonra şöyle der: Sen bunları yapamazsın; Tanrı'nın beni koruduğu gibi koruyamazsın; beni kendi hâlime bırak (3755-3791).

Oğurmuş'un gelmeyeceğini anlayan Hükümdar ikinci bir mektup yazar; Öğdülmuş'le Oğurmuş yine münazaraya girer ve Oğurmuş'un âdet, yol yordam ve töre bilmediğini söylemesi üzerine Öğdülmuş, “Hükümdar seni teşrifat ile mükellef tutmayacaktır; sen istersen otur, istersen ayakta dur.” (4006) der. Fakat Oğurmuş, töre koyanların töreyi bozmalarının yakışık almayacağını söyler ve Öğdülmuş'den, beylere hizmetin usûl ve nizamını, devlet hizmetlileriyle ilişkinin nasıl olması gerektiğini, halkla nasıl münasebet kurulacağını ve diğer meslek gruplarıyla nasıl bir ilişki içinde bulunulması gerektiğini; evlenme adabını¹⁵⁹, çocukların nasıl terbiye edileceğini, hizmetçilere nasıl muamele edileceğini, yeme içme adabını, davet adabını anlatmasını ister. Öğdülmuş de bunlar hakkında bilgi verir. Ancak Oğurmuş, sonunda ölüm olduktan sonra bunların hepsinin boş şeyler olduğunu söyleyerek gitmemekte diretir.

Böylece Hükümdar da Oğurmuş'u yanında alıkoymaktan vazgeçerek üçüncü bir mektup yazar ve gelip kendisine sadece nasihat etmesini ister. Oğurmuş bunu duyunca, “Müslüman Müslümana kardeştir, madem o bundan vazgeçti, doğru yola girdi, ben de bu yola giriyorum, onun arzusunu yerine getireceğim (4994).” der.

¹⁵⁹ Evlenme âdabında söylenenler; kızın soyunun sopunun iyi olması, her cihetten denk olması, huy güzelliğinin olması, takvada denk olması gibi Peygamber'imizin hadislerde bildirdiği evlenme âdabına uygun olmakla birlikte; çocukların eğitimi bahsinde kadınlardan bahsedilirken onların, çabuk evlendirilmedikleri takdirde doğmamalarının doğduklarından daha hayırlı oldukları; dünyaya geldikleri takdirde yerinin toprağın altı veya evinin mezara komşu olmasının daha hayırlı olduğu; dışarı bırakılmamaları gerektiği, bırakıldıkları takdirde yoldan sapacakları; kadının et olduğu ve eti muhafaza etmek gerektiği gibi görüşlerde İslâmî tesirlerden çok başka kültürlerin tesirlerinin bulunduğu düşünülmelidir.

Hükümdar, Ogdurmuş'a yanı başında yer verir; ona aşırı bir iltifat ve hürmet gösterir. Ondan kendisine nasihat etmesini ister. Evrensel prensipleri tekrarlayan Ogdurmuş oradan ayrıldıktan sonra Hükümdar, Ögdülmüş'le istişaresine eskisi gibi devam eder. Hükümdar, daha fazla zahmete katlanarak daha iyi bir memleketin tesisi için gayret gösterir. Ögdülmüş de kendisini yetiştiren Hükümdara karşı görevlerini yapmaya devam eder.

Zaman böylece geçer; dünya güzelleşir, halk zenginleşir; her türlü bulanık işler düzelenek ruhlar inşiraha kavuşur; hükümdar da Tanrı'ya şükür, hamt ve senada bulunur (5950-5952).

Eser, mukadder olan ölümle, Ogdurmuş'un ölümüyle ve dünyanın geçiciliğine dair konuşmalarla devam eder.

Eserin Sonu ve Sonuç

Yusuf, bu aşamadan sonra kendi zamanına dikkat çeker ve işlerin tamamen değiştiğini, bilginin hakir, akıllının dilsiz; memlekette fena adamların çoğaldığı, halîm insanların ayaklar altında olduğu; ibadeti bırakıp, şarap ile yüzlerini yıkayan insanların yiğit sayıldığı; namaz ve orucuna devam edenlerin münafık sayıldığı; helâl düşüncesinin ortadan kalktığı; doğruluğun, adaletin, takvanın kalmadığı; nizam ve kanunların değiştiği ve bunların hepsinin de kıyamet alâmetleri olduğunu söyler ve bütün söylenenlerden çıkarılması gereken dersin gayesini şu sözlerle özetler:

Nasıl hareket edeceğini ve hangi yola gireceğini bir parça izah ettim; biri din yolu, biri dünya yolu; bunlardan hangisini istersen seç, fakat üçüncü bir yol arama (6497-6500).

Son bölümden de anlaşılacağı üzere Yusuf, daha çok Aydoğdu ve Ögdilmiş aracılığıyla dünya yolunu yordamını anlatmış; Ogdurmuş aracılığıyla da ahiret yolundan söz etmiştir. Gündoğdu'nun şahsında ise daha çok din ve dünya yolunu birleştirmeye, böylece sağlıklı ve mutlu bir toplumun, aynı zamanda mutlu bir bireyin hangi özelliklere sahip olarak buna ulaşabileceğinin yollarını göstermeye çalışmıştır.

Yusuf'a göre dünya yolu bilgi, doğru kanunlar, adaletli, inançlı ve temiz nesiller yetiştirmekle mümkünken, ahiret yolu daha çok, dünya işlerinden ve günahlardan uzak kalarak mümkündür. Aslında Yusuf Gündoğdu ve Ogdurmuş'un konuşmalarından anlaşılacağı üzere tam anlamıyla mutlu bir hayatın din ve dünya yolunun ahenkli birleştirilmesinden geçtiğini anlatmaya çalışmıştır. Ogdurmuş'un yaşam tarzı tam anlamıyla toplumdan uzak inziva içerisinde geçen bir yol olup Yusuf tarafından topluma önerilen bir yol değildir. Bunu Gündoğdu'nun Ogdurmuş'a söylediği, Tanrı'nın tek başına ibadetle bulunamayacağı, kulluğun çok daha başka yönlerinin olduğuna dair (b.3987-3994) sözlerinden anlıyoruz. Bireysel olarak Ogdurmuş'un yaptığı gibi bir hayat mümkün olmakla birlikte din de hiçbir zaman toplumun dünyadan kopuk, tecrit edilmiş bir hayat sürdürmesini önermemektedir. Bunu da ibadetin toplum içinde daha makbul olduğuna, din yolunun bu olduğuna, insanların iyisinin de insanlara faydalı olanlar olduğuna dair (3214-3239) sözlerinden anlıyoruz.

KAYNAKÇA

- Ahmet Uğur, Osmanlı Siyaset-nâmeleri, Kültür ve Sanat Yayınları.
Arat, Reşid Rahmeti; Kutadgu Bilig-Yusuf Has Nacib, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994.
Genç, Reşat; Karahanlı Devlet Teşkilatı, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1981.
Kafesoğlu, İbrahim; Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri, Kültür Bakanlığı Yayınları İstanbul 1980.
Korucuoğlu, Nevin; Veled Çelebi İzbudak, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1994.

- Köprülü, Fuad; Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Diyanet Yayınları, 1981.
Köymen, Mehmet Altan; Nizamül Mülk-Siyaset-nâme, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 1982.
Tanyu, Hikmet; İslamlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı, Ankara Ü., İlahiyat Fak., Yay., Ankara 1980.
Yavuz, Kemal; Âşık Paşa-Garib-name, , TDK Yay. İstanbul 2000.